

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 159.9

БУНЯК Надія Андрониківна

*доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри
«Психології у виробничій сфері» Тернопільського національного технічного
університету імені Івана Пулюя*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті узагальнюються теоретичні підходи до вивчення змістових характеристик самосвідомості особистості. Автором уточнено визначення та розкрито особливості динаміки самосвідомості студентів.

Ключові слова: *самосвідомість особистості, професійна самосвідомість, структура професійної самосвідомості.*

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасної системи освіти України в напрямі зростання вимог до творчого потенціалу особистості, розробки і впровадження нових інформаційних і психолого-педагогічних технологій навчання, проблема професійної самосвідомості перетворюється на одну з найактуальніших проблем, оскільки досконале володіння майбутніми психологами своєю професійною діяльністю стає запорукою задоволення як широкого кола просвітницьких проблем, так і тих, що безпосередньо зв'язуються з актуалізацією суб'єктної активності особистості. У зв'язку з цим виняткового значення набуває дослідження процесу формування особистості на етапі підготовки у вищій професійній свідомості як основи, якою забезпечується належна продуктивність навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженнях існує три підходи до проблеми становлення особистості в професії.

Перший підхід розглядає проблему становлення особистості в професії як рух від діяльності до особистості. Найчастіше діяльність

розглядається з суто зовнішніми еталонними характеристиками, сутнісні характеристики залишаються без уваги.

У центрі другого підходу виявляється особистість професіонала. У рамках даного підходу відбувається порівняння успішних і неуспішних спеціалістів, їхніх особистостісних особливостей з ефективністю професійної діяльності.

Третій – розглядає професійну самосвідомість як самостійну категорію, характеризуючи її з позицій нероздільної єдності свідомості та діяльності, особистості та діяльності.

Проте, залишається без уваги механізм розвитку професійної самосвідомості в процесі навчально-професійної діяльності, що допомагає виявити особливості особистості студента у різні періоди навчання.

Аналіз наукової літератури показав, що проблема дослідження «Я», структури, способів та засобів розвитку самосвідомості в психологічній науці, з одного боку, є традиційною, класичною, але в той же час, недостатньо вивченою. Цій проблемі присвячені дослідження багатьох психологів: Л.І. Божович, С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, І.С. Кона, О.М. Леонтьєва, П.Р. Чамати, І.І. Чеснокової, Є.В. Шорохової, Б.Г. Ананьєва.

Особливості самосвідомості людини визначають потенціал її особистостісного зростання, а також можливості її професійного становлення. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високим динамізмом, якісними новоутвореннями в усіх сферах життя. Соціально-економічні і політичні зміни, ускладнення умов життя і праці вимагають зусиль творчої активності особистості, зростання вимог до себе та своєї діяльності.

Формулювання ідей статті:

а) розвиток особистості і самосвідомості – процес по суті своїй безкінечний, оскільки об'єктивний світ дуже багатий і суб'єкт не може увібрати в себе весь його вміст;

б) реальна самосвідомість завжди належить конкретній особистості, що йде по своєму унікальному життєвому шляху. Розвиток самосвідомості особистості, як правило, пов'язаний із певними подіями реального життєвого шляху особистості, тому життєвий контекст незмінно присутній в уявленнях особистості про себе;

в) становлення людини як професіонала безпосередньо пов'язано з її розвитком як особистості і припускає появу нових якостей і властивостей, розвиток задатків;

г) іноді навіть до моменту закінчення вишу у студента не складається ставлення до себе як до суб'єкта майбутньої професійної

діяльності. Несформованість ставлення до себе як майбутнього фахівця гальмує професійне становлення особистості;

д) проблема особливостей і динаміки самосвідомості студентів – майбутніх психологів – залишається недостатньо вивченою і вимагає подальшого дослідження.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних аспектів та механізмів розвитку професійної самосвідомості студентів межах психолого-педагогічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самосвідомість – це цілісне компонентне утворення. Сутнісною характеристикою всіх компонентів самосвідомості – самопізнання, самоставлення і саморегуляції – є внутрішня діалогічність, яка реалізується у двох системах взаємин: «Я-Інші», «Я-Я». Система «Я-Я» функціонує на двох рівнях – фізичному і рефлексії, система «Я-Інші» – визначає активність соціального рівня самосвідомості.

Розвиток самосвідомості особистості зумовлений наступними індивідуально-психологічними і соціально-психологічними чинниками: усвідомленість образів Я, цілісність Я-концепції, тобто наявність в ній образів Я фізичного, соціального і рефлексії, рівнів самосвідомості (самопізнання); самоприйняття (самоставлення); здібність до вільного вибору дій, до вчинку (саморегуляція); діалогічність і рефлексія, їхній взаємозв'язок; прагнення до диференціації; мотивація до особистісного зростання; відкритість новому досвіду, саморозкриття, що дозволяє суб'єкту експериментувати з самим собою, задоволеність стосунками з одногрупниками.

Професійна самосвідомість – невід'ємна складова професійного самовизначення особистості, її зміст полягає в усвідомленні індивідом себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Професійне становлення студента – це не тільки накопичення знань, але і досвіду практичної діяльності, надбання професійної майстерності, формування ставлення до професії. В цьому взаємозв'язку операційних і особистісних компонентів провідна роль, поза сумнівом, належить спрямованості свідомості: те, як усвідомлює особистість свою спрямованість, своє місце і роль в майбутній діяльності.

Людина, вибираючи професію, «проекує» свою мотиваційну структуру на структуру чинників, пов'язаних із професійною діяльністю, через яку можливе задоволення потреб. В складному мотиваційному процесі, порівнюючи можливість професії із своїми потребами, людина приймає рішення прийняти або не прийняти професію, і якщо прийняти, то якою мірою, і в якому аспекті.

У процесі подальшого освоєння професії, в ході навчання трудової діяльності відбувається розвиток і перетворення мотиваційної структури суб'єкта діяльності. В ході професіоналізації, потреби особистості, знаходять свій предмет діяльності і, таким чином, відбувається формування структури професійних мотивів і їх усвідомлення. В результаті цього процесу встановлюється особистістє значення діяльності і окремих її аспектів. Усвідомлення особистістєго значення діяльності знаходить віддзеркалення в характері виконання окремих дій і діяльності в цілому.

Необхідною умовою становлення суб'єкта в професійній діяльності є упевненість у своїй професійній придатності. Етична сторона самосвідомості має найважливіше значення в її структурі. Спроба апелювати до самосвідомості студента, спонукати його подолати свою позицію засобами саморегуляції не може призвести до зміни його внутрішньої позиції. Самосвідомість не може визначити особистістє значення діяльності, яка обумовлена системою провідних мотивів. При високому рівні професійної спрямованості самосвідомість стає детермінуючою і регулюючою силою самопідготовки і самовиховання відповідно до вимог певного виду діяльності. Усвідомлення відповідності психічних особливостей цим вимогам укріплює переконаність у правильності вибору професії.

У даний час орієнтуються на нове уявлення про професіонала, який розглядається як цілісний суб'єкт, активний, вільний і відповідальний в проектуванні, здійсненні і творчому перетворенні власної діяльності. Професіонал утримує культурно-історичний контекст професійної праці. У справжньому професіоналі органічно поєднуються особистість і майстер своєї справи.

Часто професійне становлення відбувається «стихийно». Тому однією з головних задач психологічної та педагогічної науки сьогодні є пошук і обґрунтування шляхів цілеспрямованого формування професійної самосвідомості. Облік специфічних особливостей професійної самосвідомості, пошук результатів її вдосконалення, є істотною передумовою успіху всієї роботи профорієнтації у ВНЗ.

Передумовою професійного становлення студента є зростання його життєвої та професійної позиції. Життєвою позицією можна вважати спосіб самовизначення особистості в житті, що узагальнена на підставі її моральних цінностей, які відповідають її основним нахилам. Тому професійна позиція – це складна система цінностей, де установки, інтереси, світоглядні категорії і ставлення суб'єкта до моральних цінностей на єдиній основі регулюють практичну діяльність.

Студентський вік є особливим періодом онтогенезу, найважливішим психологічним процесом якого є становлення

самосвідомості, зокрема, стійкого образу Я. Особливості самосвідомості студентів у літературі характеризуються двома протилежними тенденціями: прагненням утвердитися серед людей (соціальний рівень самосвідомості) і прагненням до самоаналізу (можливістю розвитку рівня рефлексії самосвідомості) [2].

Динаміка самосвідомості студентів під час навчання у виші виражається, переважно, в зростанні знань про себе. При цьому орієнтація на іншого, зіставлення свого Я з іншою людиною в процесі самопізнання характерні, перш за все, для студентів молодших курсів: на першому і другому курсах студенти ідентифікують себе з родинною, статевою і віковою групами (соціальний рівень самосвідомості).

Починаючи з третього курсу, найбільше зростання знань про себе у студентів відбувається в процесі аутокомунікації (в рамках діалогу «Я-Я»), тобто головний вектор розвитку самосвідомості пов'язаний у них із диференціацією образу свого Я, з зіставленням себе з іншими людьми [3], що свідчить про можливість переходу на рівень рефлексії самосвідомості.

У міру поглиблення самопізнання, зростання стійкості образу Я студентів відбувається формування позитивного і ціннісного ставлення до себе. В той же час прагнення зберегти це самоставлення може супроводжуватись включенням певних захисних механізмів (проекції, компенсації, гіперкомпенсації і заперечення), що затримує розвиток самосвідомості.

Проблема особливостей і динаміки самосвідомості студентів-майбутніх психологів вимагає подальшого дослідження.

Рівень рефлексії розвитку самосвідомості психолога є основою його успішної професійної діяльності. Механізм рефлексії – це головний механізм, що дозволяє усвідомити особливості своєї особистості, визначитися, які теорії і методи допоможуть ефективно реалізувати себе як особистість і як професіонал.

Згідно з Л.М. Мітіною, структура професійної самосвідомості особистості є взаємодоповнюючим з'єднанням трьох підструктур: когнітивної, афективної і поведінкової [2].

Когнітивна підструктура включає усвідомлення людиною себе в системі професійної діяльності, в системі детермінованих цією діяльністю міжособистісних стосунків і в системі розвитку її особистості. Поступово в особистості на основі уявлення про себе в окремих професійних ситуаціях, на основі думки колег складається стійка Я концепція, що додає їй відчуття професійної впевненості або невпевненості [2].

У афективно-оцінному відношенні до себе розрізняють оцінку людиною своїх сьогоденних можливостей (актуальна самооцінка),

вчорашніх (ретроспективна самооцінка) і майбутніх досягнень (потенційна або ідеальна самооцінка), а також оцінку того, що думають про неї інші (самооцінка рефлексії). На думку Л.М. Мітіної, «якщо актуальна оцінка вище ретроспективної, а ідеальна вище актуальної, то це говорить про зростання професійної самосвідомості. Важливим є формування позитивної самооцінки в цілому. У професіонала, що позитивно сприймає себе, підвищується упевненість в собі, задоволеність своєю професією, ефективність роботи в цілому. Така особистість прагне до самореалізації [2, с. 112].

Третій компонент професійної самосвідомості – поведінковий, що означає здатність діяти на основі знань про себе і ставлення до себе.

Розглянуті функціональні компоненти професійної самосвідомості, які між собою взаємозв'язані, і їх виділення може бути прийняте лише умовно. Ці компоненти реалізуються в двох планах.

У об'єктивному плані їхнім показником виступає професійна майстерність, в суб'єктивному – Я-концепція. На професійну майстерність як цілісне утворення впливають зовнішні (професійне навчання, соціум, його вимоги, мораль) і внутрішні (самоактуалізація, самопізнання, саморегуляція, саморозвміння) умови, внаслідок чого змінюється Я концепція [2; 3].

Включення особистості у професію, у професійну діяльність передбачає оволодіння теоретичними знаннями. Найпоследовніше це може бути досягнуто в ситуації практичної дії. Тому професійно-творча діяльність сприяє підвищенню мотивації до праці, розвитку інтелекту, максимальному розкритті здібностей студента [1]. Розвиток духовних і моральних сил означає формування конструктивних здібностей, вільне вираження свого «Я» [4].

Важливим є розвміння моральної активності студента, до якої можна віднести: морально-практичну діяльність; внутрішні передумови виникнення діяльності (ставлення до морального ідеалу, принципів, норм, мотивів, задоволення своєю діяльністю); психологічний стан готовності діяти в певній ситуації. У деяких випадках існує протиріччя між ціннісною системою особистості та поведінкою в житті, що свідчить про відсутність активної соціальної установки особистості на певну дію. У свою чергу аналіз соціальних установок дозволяє виявити співставлення ціннісної системи особистості й діяльності [5].

Професійна Я-концепція описується поняттями: професіоналізм, професійна компетентність, професійна майстерність, професійне становлення, професійне самовизначення, професійні здібності, професійне мислення, професійна придатність.

Важливою функцією професійної Я-концепції є інтегрування психічних компонентів особистості у процесі її функціонування та

розвитку. Від професійної Я-концепції істотно залежить мета особистості. Потреба в реалізації мети (певного ідеалу) й пошук засобів впливають на успішність формування професійної самосвідомості.

Досліджуючи професійну Я-концепцію особистості, потрібно відзначити, що вона структурується через усвідомлення власної належності до професійної спільноти. Відбувається визначення «Я» шляхом порівняння відповідності професійним еталонам і професійним ролям. Проявами професійного становлення студентів вищів виступають загальні уявлення про: а) аксіологічний фактор – цінність фаху, б) феноменологічний фактор – соціальні прояви діяльності.

Ці уявлення здатні або узгоджуватись, або суперечити один одному. Спільна дія факторів зумовлює позитивне самоусвідомлення особистості. Зміна умов діяльності або наявність проблемами у професійній діяльності призводить до кризи самоусвідомлення. З огляду на відсутність у процесі соціалізації об'єктивних, заданих умовами перепон (фрустраторів), наявність проблеми породжує переживання фрустрації. Відсутність толерантності до фрустраторів зумовлює прояви деструктивності у психічних станах.

Успішне професійне становлення вимагає розвинутої особистісної, професійної (предметної) та соціальної рефлексії, а також сформованості на її базі конструктивної професійної самосвідомості, яка передбачає творче ставлення до аксіології та феноменології фаху, особистісної самореалізації, вміння втілювати власні переконання у професійній діяльності [5].

Становлення людини як професіонала безпосередньо пов'язано з її розвитком як особистості і припускає появу нових якостей і властивостей, розвиток задатків. «Становлення професіонала є «збільшення» компонентів психіки людини, її збагачення», – підкреслює А.К. Маркова. «Збільшення» показників відбувається у студентів усіх спеціальностей та віку [2].

Уявлення про теоретичну основу знання відбиті в переліках «основних теорій». Теорії – це свого роду типовий концептуальний «каркас» знання, сприйнятий за допомогою своєрідного «імпринтингу» вже в перші місяці професійного навчання. Спеціальну термінологію студенти опановують до кінця навчання.

Таким чином, структура професійних уявлень містить у собі два компоненти:

- а) уявлення про суб'єкта професійної діяльності, у тому числі мотивації вибору, професійно-важливих якостей і здібностей фахівця;
- б) уявлення про зміст діяльності, зокрема її об'єкт, мету і засоби.

Професійний світогляд містить відносно варіативні («поверхневі») уявлення та більш стійке репрезентативне «ядро». До «Ядра» відносяться предметні уявлення – про образ результатів діяльності і засобів їх досягнення: вони задають конфігурацію використуваних категоріальних схем оцінки реальності.

Професійні уявлення виконують найважливішу функцію інструмента пізнання, тобто опису, класифікації і пояснення феноменів об'єкта вивчення. До неї близька адаптаційна функція уявлень, що виявляється у згладжуванні незвичних, несподіваних явищ шляхом включення їх у звичну систему значень. Третя функція уявлень – самовираження, що дозволяє фахівцю відчувати себе власником «таємного знання», що сприяє зміцненню Я-концепції і захисту Я від критики і зазіхань. Соціальна ідентифікація, тобто відчуття причетності до визначеної професії, дає можливість розвитку професійного спілкування, визнання заслуг, особистісного росту.

Основні складові («типовий каркас») професійної картини світу виникають у початковий період професійного самовизначення особистості і не зазнають радикальних якісних змін у процесі подальшої професійної соціалізації.

Професійний світогляд студентів формується на межі науково-теоретичного і життєво-практичного пізнання природи людини і суспільства, тому відрізняється внутрішньою суперечливістю, еkleктизмом, стереотипізацією. Однак побудова цілісної, інтегративної теорії і подолання її відриву від практики – завдання майбутнього.

Висновки з даного дослідження. Здійснений психолого-педагогічний аналіз дозволив нам визначити, що самосвідомість це цілісне компонентне утворення. Розвиток самосвідомості особистості зумовлений індивідуально-психологічними і соціально-психологічними чинниками. Професійна самосвідомість – невід'ємна складова професійного самовизначення особистості, її зміст полягає в усвідомленні індивідом себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистостістично орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Митина Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя // Сов. педагогика. – 1989. – № 12. – С. 36–39.
3. Поддубная А.В. Структура и механизмы становления профессионального самосознания // Психология и жизнь. – Вып. № 1 – М. : МОСУ, 2000. – С. 53–57.

4. Швидкий В.О. Сучасний стан проблеми формування самосвідомості молоді // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Т.6., Вип. 7 – К. : Гнозіс, 2004. – С. 353–362.

5. Коломінський Н.Л. Соціально-психологічні проблеми підготовки фахівців до професійної діяльності / Н.Л. Коломінський // Наука і освіта. – 2004. – №3. – С. 14–18.

N. Bunjak

THEORETICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL IDENTITY OF STUDENT'S YOUTH

The article summarizes the theoretical approaches to the study of the semantic characteristics of self-identity. The author clarified the definition and the features of the dynamics of identity of students.

a) The development of personality and identity - the process is essentially infinite, since the objective world is very rich and the subject can not absorb all of its contents;

b) Real identity always belongs to a particular individual, which is in its unique way of life. The development of self-identity is usually associated with certain events real way of life of the individual, because life always present in the context of individual perceptions of themselves;

c) Establishment of rights as a professional is directly related to its development as a person and involves the emergence of new qualities and properties, development inclinations;

d) Sometimes even to the end of university student does not consist in relation to himself as the subject of future professional activity. Aborted attitude as future specialist professional inhibits the formation of personality;

e) Issue characteristics and dynamics of identity of students – the future psychologists – remains understudied and requires further investigation.

Keywords: *self-identity, professional identity, structure of professional identity.*

Надійшла до редакції 10.05.2017 р.